



חוקר צנוע

(לתלמודו של ד"ר יחיאל קפלן)

מאת ד"ר פ. חורגין

א.

מחזקרי התלמוד המעטים בדור היה ד"ר יחיאל קפלן, שמת לפני זמן קצר בדמי ימיו. את מיטב רוחו וחיו השקיע במחקר התלמודי, שהזנח במדה מרובה בימינו אלה. צנוע היה מטבעו ולא התריע ברבים על פעולותיו ולפיכך לא יצא טיבו אפילו בקהל החוקרים. ואף סופרים שכתבו על חקירת ישראל באמריקה כמעט שלא ידעו ממציאותה של עבודתו, ואולם אלה שהיו קרובים אליו, ידעו שאיש גדול מתהלך ביניהם, היושב על מדוכתן של כמה שאגות בדבר חיבור התלמוד, התפתחותו והשתלשלותו. וידע החוקר הצנוע הזה את תפקידו הקשה, הוא היה מדקדק ומחמיר בהלכתו. כל מה שהגיד היה מגופה ופרי הכרה פנימית שהסיק „שמעתא אליבא דהלכתא” לפעמים היה מתיר לעצמו להביע השערה בעל־מא; כי מי יודע זאת מקומה של ההשערה בדרשנו את האמת? אבל אָז היה, לשם האמת, מסמן ואומר שהנחה זו אינה יוצאת מגדר ההשערה. את אחד ממאמריו הוא גומר בדברים אלה: „האמור למעלה חוזר להניח כלל בכל מקומות דשון „בדותא היא” שבתלמוד . . . אם כי הפרטים שנתחדשו והוצעו בפרט זה אינם יוצאים מגדר השערות ואולי אינם מכוונים אל האמת, אבל הם מרנויים שביל חדש להתקרב בו אל הענין הנידון שיכול להביא לידי חידושים יותר נכונים (גר מערבי, א' 186). מידת זהירות קפדנית נהג גם במסקנות חותכות. את הדעות שהרחיק לא דחה בנצחונות, ואת דעותיו שהוא מציץ ומסביר במתינות, בחינת אמר נראית, שאין מה להתרהב בגילוייה. קפלן הגיע לאותה האמת בדרכי העיון המבהיר, שחונן בו. הגישה שלו היא מדעית, אינו זו מהעדות הברורה של החומר שלפניו. דבר שאין עדותו בצדו אינו נכנס בחשבון חקירתו. ואותה הגישה המדעית לא האפילה על המקוריות הברוכה המציינת כל מה שיצא מתחת עטו. קפלן היה „מחדש”. ניתנה לו הרצבונה להציץ מבעד המכסה של הפירוש המקובל לפני ולפנים של הדבר,

אבל כל חידושי אינם יוצאים מחוץ לגבולותיה של העובדה הנדונה. הוא רואה את הקושי בפירוש המקובל ורואה גם את הפירוש החדש במהירות של הכרה. ואותו המבקר (מר אלון ב"קרית ספר") שיחס לקפלן אהבה סתם אל החידוש. לא עמד על תכונת חידושי ולא על אפיו של בעליהם.

ב.

הרבה „נושרות“ מעבודתו של קפלן מפוררים במאספים שונים. דעתו לא היתה נתונה לפרקי חקירה קצרים ולפיכך צמצם בהם. ברובם הוא דורש בערכי לשון תלמודיים, שיש בהם משום משמעות רחבה. ניכר בהם מעין המשך עבודתו של שיר ב„ערכי מלין“, שנקטעה כמעט בתחילה. החקירות הקצרות האלה, קובעות ברכה מרובה לעצמן. ואולם גולת הכותרת של עבודתו המדעית הוא ספרו החשוב באנגלית The Redaction of the Babylonian Talmud שהופיע לפני שבע שנים. בענין זה, העומד ברומה של החקירה ההיסטורית של ספרותנו, לא פסקו מלדרוש מזמן רב שרירא גאון ועד ר' יצחק אייזיק הלוי, אבל לידי מסקנות מוחלטות לא הגיעו. מיסתורין פרוש על חבור התלמוד (ובמידה מרובה גם על המשנה), משום שהחכמים שהתעסקו בו, לא ראו צורך בדבר לספר על מעשיהם. אף לא הגידו לנו מה היה טיבו של התלמוד קודם שנגשו לכנסו וסדרו, וכיצד נמסר מדור לדור, ואיך הירצה תורת החכמים של דור אחד מצטרפת לתורת החכמים של דור אחר ושל זה אל תורת החכמים של הדורות שלפניו. לא נשאר לחוקר כי אם לצלול במעמקי התלמוד ולדלות רמזים, לצרף קו לקו, ולדרוש תגים, כדי לדרוש את הפרשה הסתומה של חבור התלמוד. המצויים אצל חקירת ההיסטוריה של התלמוד יודעים את החתחרטים, שנתחבטו בהם. כך נשנו עובדות שונות במחלוקת, ואחרות נשארו ללא בירור מספיק. אף הדמיון, שלפעמים בא לעזרת העיון ופותח לפניו את שערי העובדות הנעולים, לא עמד לחוקר במבוכותיו בפרשה זו. שפע החומר שבתלמוד שולל מאת הדמיון את מעופו. ד"ר קפלן ו"ל החריד את השלוח, שהשתלטה מסביב לשאלה זו של חבור התלמוד. עוד הפעם יצא לתהות בה — ומתוך נקודת השקפה חדשה. התלמוד מורכב מכמה שכבות ומכמה חלקים, כלום היה גורל אחד ומקרה אחד לכולם? ודאי היה אי מוצק אחד בתוך ים התלמוד בטרם שהוצקה דמותו, שמסביבו נתלקטו מימיו הרועשים, איזו יתד, שמסביבה נמתחו החוטים הרבים של התלמוד. ואמנם קפלן מגלה בו נקודה מרכזית קבועה. היא הירצה החלק המעמיד של התלמוד בכל דורות הוויתו, חלק זה הוא ה„גמרא“. בעדויות ברורות ומבוססות הוא מראה, שה„גמרא“ מסמנת חיתוך דין וקביעות הלכה, לא איבעיות ותיבות, לא קושיות ותרוצים, אלא סרזימת דברים והכרעה. ה„תלמוד“, בניגוד אל ה„גמרא“, הוא המשא ומתן הארוך המכיל את תמצית משנתם של דורות הגאונים. דעתו של קפלן היא שה„גמרא“ התקיימה בצורה מיוחדת — היו

ילקוטי „גמרא“ של ראשי הישיבות. שהיתה ענין למשא ומתן לשם בירורה בין האמוראים. ה„גמרא“ דומה בקיצורה אל המשנה. ובתכונתה העקרית היא המשנה של האמוראים. האמוראים נשאו ונתנו בהסברת ה„גמרא“ בדרך שדנו בהסברת המשנה. וכך השתמשו בפועל „תנא“ (שנה בעברית) ובשם עצם תנא גם ביחס אל ה„גמרא“. הדעה החדשה הזו גילתה אופקים חדשים בחקירת ההיסטוריה של התלמוד. יש בה לא רק בכדי להפיץ אור על כמה מאמרים בתלמוד (כגון הדוגמאות המובאות בספרו בעמוד 227 ב"ק, ס"ב: מכדי גמרא הוא דשלחו לי מאי לא אבה דוד לשתותם; קידושין נ"ג, א: אמר רב אמא בריה דרבא משמיה דגמרא) אלא לאורה מתגלות נקודות־מגע חדשות בין התלמוד והמשנה, (שבמידת־מה הכירו בהן גם ווייס והלוי. המשנה אִמְנֵם נחתמה; הגבול מסביבה סומן, אבל האמוראים לא משכו את ידיהם מלִּטְבֵּעַ משניות משלהם בדמות המשנה של התנאים. אִמְנֵם ביחס אל ה„משניות“ האלה של האמוראים, ה„גמרא“, לא דקדקו להפרידן מה„תלמוד“ כדרך שעשו ביחס אל המשנה. הן נשרזקעו בתלמוד. ה„גמרא“ היתה, לפי השקפה זו, יסוד התלמוד. קפֿלֿן סובר, שה„גמרא“ כתובה היתה. איסור הכתיבה של התורה שבעל פה לֹא נאמר אִלָּא על ה„תלמוד“ ולא על המשנה ולא על ה„גמרא“ ואף לא על האגדה שבצורת ה„גמרא“ — האגדה המכונסת והשנויה בלשון קצרה, גם אם היו רגילים דַּעֲסָק בהן בעל פה. ה„גמרא“ הכתובה היתה גם ראשונה לעריכה, וקפֿלֿן הקדיש פרקים אחדים לִשְׁאֵלַת זו של עריכת ה„גמרא“. בנתוח עמוק במאמרים רבים הוא מגלה את רשמי העריכה ומחזיר את ה„גמרא“ לצורתה הראשונה.

וכך דור ודור של האמוראים תרם ארץ תרומתו אל ה„גמרא“. ואולם בית היוצר שלה היתה ה„ישיבה“ בבבל, שהיתה בצביונה גלגולה של הסנהדרין, שממנה יצאו תורה והוראה לכל ישראל.

לפי הדעת הזאת, „גמרא“ — פירושה, להורות, והכוונה לגמר, להסיק ולקבע דין, וזכות זו, לקבוע הלכה, נתונה היתה לחכמי ה„ישיבה“ והעומדים בראשה. כיון שהתחיל להתערער מוסד זה של שלטון התורה פסק בית חיה של הגמרא. עם ביטול הישיבות בבבל ברזקופות הסבוראים לרגל רדיפות היהודים והיהדות נחתמה ההיסטוריה של ה„גמרא“. ועם חתימתה התחילה הפעולה של עריכת התלמוד. ובכן לא רב אשי ולא רבינא בר הונא, שעליהם נאמר שהיו „סוף הוראה“ (ב"מ, פ"ו, א'), היו מחוללי הרעיון והמעשה הגדול הזה, אלא הסבוראים שתקנו ובררו את השמועות מסביב ל„גמרא“ ופרשו את ה„גמרא“ הסתומה ויחדו את מקומה ב„תלמוד“ — הם היוצרים את התלמוד. קפֿלֿן והיר מאד, שלא לסתר את הקבלה על עריכת התלמוד, שנשתמרה בתשובתו של רב שרירא גאון ובמקורות ראשונים אחרים (כגון סדר תנאים ואמוראים והמבוא של ר"ש הנגיד). אבל קבלה זו ניתנה להתפרש לכמה פנים, וקפֿלֿן מוצא סמך בה לדעתו. מקבלה זו יוצא, לפי דבריו, שרב אשי טרח בבירור המשניות וה„גמרא“, אבל יש ראיות ברורות, שלא רב אשי ולא רבינא התעסקו בעריכת התלמוד. ואולם דעה זו

הפליגה בפעולותיהם של הסבוראים. הכל מודים, שהיה לסבוראים תפקיד חשוב בשכלול החבור של התלמוד. רש"י כידוע, ואחדים מהחוקרים (כגון גרץ) מיחסים לסבוראים את כתיבת התלמוד (וכן המשנה). רב שרירא גאון מיחס אליהם את הגמרא של העמוד הראשון בקידושין. וצדק קפלן, שקבלה זו של רב שרירא, לא רק שאין בה בכדי להוציא פעולות סבוראים במקומות אחרים בתלמוד, אלא יש במשמעה, שכשם שהכניסו לתוך התלמוד את דבריהם כאן, כך הכניסו את בירוריהם במקומות אחרים, כי במה נתיחד ענין זה של קידושין מענינים אחרים? ושם רבים מה"סתמות" שבמשא ומתן התלמודי הם מעשה הסבוראים. ואולם קשה ליחס אל הסבוראים את כל מעשה החבור והעריכה של התלמוד, ובאותה שעה להחליט, שה"תלמוד", כלומר המשא ומתן התלמודי של כל דורות האמוראים, נמצא במשך כל אותן התקופות במצב של תוהו ובוהו ללא כל צורה קבועה (ולא בכרזב) כדעתו של קפלן. קשה לשער, שהיה עולה בידי הסבוראים לכנס, לסדר, לברר ולצרף את כל דברי הדורות המרובים, אם אלה לא היו שמורים באיזו מסגרת קבועה ומסורים מדור לדור באיזו צורה מגובשת. מסביב למשא ומתן בשאלות המרכזיות נגע קפלן בספרו זה בכמה ענינים חשובים ובירר אותם באור חדש (עמ' 17-201 בפרקיו על המונחים או סדרי הישיבות). הללו הם תרומות יקרות אל המדע ההיסטורי של התלמוד. ואולם חקירתו על ה"גמרא" וה"תלמוד" מסמנת נקודת מפנה חדשה, והחקירה בעתיד תצטרך להתחמם לאורה.

ג.

למשנתו של קפלן נודעת חבה מיוחדת לטהרת הלשון וליופי הצורה. הוא השכיל ללבוש את מחשבתו בצורה נאה ומשוכללת. הוא היה בעד סגנון, שמעטים כמותו בין החוקרים. סגנונו מדויק ובהיר ומושך את הלב. חוש עדין היה לו בלשון, שהיה נוקב ויורד עד חביונות היופי שבה. הוא, הגר, שהתאבק בעפר חכמים בישיבות אירופה, שלט בלשון האנגלית וחש לנבכיה הדקים מן הדקים ואותה הדיקטורה הרבה הראה גם ללשון העברית. סגנונו העברי הוא סגנון המשנה, ואיני יודע סופר אחר חכם, שכתב על טהרת לשון המשנה כמותו, או שגילה בה את כל היופי האצור בה. המאמרים על המגע שבין האגדה והפילוסופיה, שפרסם ב"עברי", בשם "הסתכלות", נושאים עליהם חותם של שלמות לשונית. וכן הוא מאמרו ב"חורב" (חוברת א', כרך א'), והפרק, שתרגם מספרו, ושפרסם ב"מסד" (ספר ב', בשם "תלמוד וגמרא"). אילו לא היה קפלן, נחבא אל כליו ודאי שהיה מתפרסם בספרות העברית כאחד מאמני הלשון הגדולים. שהרי רוב המלומדים, כידוע, מתרשלים בלשון עברית. עדיין אנו זוכרים את הימים, שדשן עברית נקיה וטבעית נחשבה למעין פגם בתעודת היוחסין המדעית. בטלנות לשונית נחשבה כמעט למטבע מדעית בעיני מלומדים. עתה נשתנה המצב לרגלי

עקירת המרכז המדעי מארצות הגלות לארץ ישראל. ואולם ב„ימים ההם“ נמצאו חכמים, שלא חששו לטעמם של בעלי המדע ה„וותיקים“ והדרו בלשונם. המנוח ד״ר קפלן ז״ל היה אחד מ„פורצי הגדר“ ביחס אל הלשון. החוקר הצנוע הזה רצה את כל עולמו ברורה וכלימודיה — ובתלמידים. הוא לימד קרוב לעשרים ושלוש שנים בבית המדרש למורים של ישיבת ר' יצחק אלחנן, שבו קבע את מקומו מעצם יום הווסדו. ואולם מחוץ למחיצות אלה נפגע בתלאות. גורלו היה לעמוד בעמלן של שתי יצירות — גם ביצירת המוסד. וכאשר זכה להשלים את מחקרו החשוב על התלמוד נטל עליו לדאג לפרסומו. ואולם לא צרכי יומו ולא דאגת העתיד של מחקריו הקהו את רצונו לעבודה וליצירה, ועד יומו האחרון לא פסק מגירסה. הרבה חקירות חשובות בתלמוד השאיר בכתב יד. הוא קוה לגמור כמה עבודות רחבות, שטפל בהן זמן רב. אבל המות קיפד גם את פתיל תקותו זו.



הוא היה אומר: לא עליך המלאכה לגמור, ולא אתה בן חורין להבטל ממנה. אם למדת תורה הרבה נותנין לך שכר הרבה ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך. ודע — שמתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא. (פרקי אבות, פ"ב, כ"א)